

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ – ΙΣΤΟΡΙΑ

- ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Η συγκρότηση της επιστήμης της κλασικής
φιλολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα 17
- ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΚΑΡΑΜΑΝΩΛΑΚΗΣ, Το εθνικό παρελθόν και η
συγκρότηση των ανθρωπιστικών επιστημών τον 19ο αιώνα.
Το παράδειγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών 33
- ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ, Σκέψεις για τη συγκρότηση της επιστήμης
της αρχαιολογίας στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα 47
- ΜΙΧΑΗΛΗΣ Δ. ΚΟΝΑΡΗΣ, Οι απαρχές της επιστημονικής μελέτης της
αρχαίας ελληνικής μυθολογίας στην Ελλάδα του 19ου αιώνα 67

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΑ – ΒΥΖΑΝΤΙΝΕΣ ΣΠΟΥΔΕΣ

- ΠΑΥΛΙΝΑ ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΥ, Το προσκήνιο, το παρασκήνιο και το
πολιτικό και ακαδημαϊκό πλαίσιο της εισαγωγής μαθημάτων
Παιδαγωγικής στο Πανεπιστήμιο Αθηνών στα τέλη
του 19ου αιώνα 95
- ΓΕΩΡΓΙΑ ΦΟΥΚΑΝΕΛΗ, Η συγκρότηση της σπουδής της βυζαντινής
αρχαιολογίας και τέχνης στην Ελλάδα 115

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ – ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

- ΑΝΔΡΟΜΑΧΗ ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Η συγκρότηση των λαογραφικών σπουδών
και της ελληνικής λαογραφίας κατά τον 19ο αιώνα.
Μια όχι άσκοπη αναδρομή 147

ΒΕΝΕΤΙΑ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΟΥ, Η συμβολή του Νικολάου Γ. Πολίτη στην προϊστορία της νεοελληνικής φιλολογίας	159
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΕΛ ΓΚΕΝΤΙ, Τεχνολογίες της τυπωμένης σελίδας: Η ανάδυση της νεοελληνικής φιλολογίας κατά τον 19ο αι.	175

ΜΕΡΟΣ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΑ – ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΑ ΣΦΟΙΝΗ – ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΦΩΤΟΠΟΥΛΟΥ, Εισαγωγή και θεσμοθέτηση της γλωσσολογίας στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα	191
ΚΩΣΤΑΣ ΤΑΜΠΑΚΗΣ, Μεταξύ φυσικών και ανθρωπιστικών επιστημών: Η ιστορία της Επιστήμης στην Ελλάδα και η περίπτωση του Μιχαήλ Στεφανίδη (1868-1957)	217
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	233
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ	245

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η ιδέα μιας Ημερίδας με θέμα τη συγκρότηση των ανθρωπιστικών επιστημών κατά τον 19ο αιώνα στην Ελλάδα προέκυψε από την πολύχρονη μελέτη λογίων της περιόδου στο πλαίσιο του Προγράμματος του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών *Γραμματολογία και Ιστορία των ιδεών (15ος-20ός αιώνας)*.

Ανεξάρτητα από τις ιδέες και τις απόψεις που κατά καιρούς διατύπωναν οι προσωπικότητες αυτές, ιδίως οι πρώτες μετεπαναστατικές γενιές, καθώς και από τον ρόλο που διαδραμάτισαν στην ιδεολογική και θεσμική συγκρότηση του ελληνικού κράτους, ορισμένοι άρχισαν να υπηρετούν σε κάποια στιγμή της ζωής τους κλάδους της γνώσης λιγότερο ή περισσότερο εξειδικευμένους. Το γνωστικό τους υπόβαθρο είχε κατακτηθεί μεταξύ άλλων και με την παρακολούθηση μαθημάτων σε ευρωπαϊκά εκπαιδευτικά ιδρύματα. Πολλοί από αυτούς λοιπόν υπήρξαν θεμελιωτές των ανθρωπιστικών επιστημών στην Ελλάδα. Έχει ενδιαφέρον να μελετήσει κανείς τη μετεξέλιξη ενός συνόλου ανθρώπων, που χαρακτηρίζονται «λόγιοι» με ποικίλο έργο, σε εξειδικευμένους «επιστήμονες». Η νεώτερη γενιά βέβαια αφιερώθηκε εξ αρχής σε ένα συγκεκριμένο επιστημονικό πεδίο, όταν αυτά είχαν πλέον διαμορφωθεί.

Η διαδικασία συγκρότησης των ανθρωπιστικών επιστημών στο ελληνικό κράτος δεν μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από τις συνθήκες συγκρότησης του ίδιου του κράτους. Με κυρίαρχη την αρχαιογνωσία, οι επιστήμες της κλασικής φιλολογίας, της αρχαιολογίας, της ιστορίας, της γλωσσολογίας, της λαογραφίας, της παιδαγωγικής, αναδύονται σταδιακά κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα. Κατά την ίδια περίοδο εμφανίστηκαν οι πρόδρομες εκδηλώσεις της βυζαντινής και της νεοελληνικής φιλολογίας, επιστημονικών πεδίων που αναδείχθηκαν κατά τον 20ό αιώνα. Περιοριζόμαστε προς το παρόν σε αυτές που αποτελούν τον σκληρό πυρήνα των λεγόμενων ανθρωπιστικών επιστημών, επιστήμες που διαμορφώθηκαν σε μεγάλο βαθμό στη Φιλοσοφική Σχολή. Ένας πιο διασταλτικός ορισμός θα μπορούσε

να περιλάβει και άλλες, όπως είναι η νομική επιστήμη ή η θεολογία. Μια τέτοια απόπειρα θα μας υποχρέωνε να αναλωθούμε σε ορισμούς, κάτι που θα μας αποπροσανατόλιζε από τον βασικό μας στόχο.

Ο χώρος εντός του οποίου συντελέστηκε η διαδικασία συγκρότησης των ανθρωπιστικών επιστημών ήταν κυρίως το Πανεπιστήμιο, αλλά όχι μόνον αυτό, όπως συνάγεται από τα δημοσιεύματα στον Τύπο και στα περιοδικά της εποχής, καθώς και από το συγγραφικό έργο καθηγητών στη Μέση Εκπαίδευση. Σημαντικό ρόλο διαδραμάτισαν οι σχετικές εξελίξεις στον ευρωπαϊκό χώρο, κυρίως στη Γερμανία, στα πανεπιστήμια της οποίας παρακολούθησε μαθήματα η πλειονότητα όσων ασχολήθηκαν με τα αντικείμενα αυτά.

Στόχος της Ημερίδας ήταν να συζητηθούν κυρίως τα ερωτήματα που γεννά μια συνολική αντιμετώπιση του θέματος.

Τα τελευταία χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί έρευνες σε αυτήν την κατεύθυνση. Έχουμε δημοσιευμένες ενδιαφέρουσες εργασίες: Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Η Συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης και η διδασκαλία της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1837-1932*, Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας/Ινστιτούτο Νεοελληνικών Ερευνών-ΕΙΕ, Αθήνα 2006 – Βενετία Αποστολίδου, *Η λογοτεχνία στο Πανεπιστήμιο. Η συγκρότηση της επιστήμης της Νεοελληνικής Φιλολογίας (1942-1982)*, Αθήνα 2022 – Σοφία Ματθαίου, *Φιλολογικές σπουδές και κλασική φιλολογία στην Ελλάδα του 19ου αιώνα. Μια εθνική επιστήμη*, Ινστιτούτο Ιστορικών Ερευνών / ΕΙΕ, Αθήνα 2021 – «Προς μάθησιν εντελεστέραν». Ο Χριστόφορος Φιλητάς (1787-1867) και η συγκρότηση της Νεοελληνικής Φιλολογίας τον 18^ο και 19^ο αιώνα, Επιμέλεια Αλέξανδρος Κατσιγιάννης – Δημήτρης Πολυχρονάκης – Κωνσταντίνος Χρυσόγελος, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, Αθήνα, 2022.

Ζούμε σε μια εποχή που οι ανθρωπιστικές επιστήμες έχουν γίνει θέμα συζήτησης σε μια προσπάθεια να «διασωθούν» είτε με τη διεύρυνση του περιεχομένου τους είτε με την εμπλοκή της ψηφιακής τεχνολογίας στην σχετική επιστημονική παραγωγή. Επιχειρείται να βρεθούν κοινά σημεία με τις θετικές επιστήμες. Είναι χαρακτηριστική η προσπάθεια του περιοδικού *History of Humanities*, το οποίο εκδίδεται από το 2016 στην Ολλανδία.

Επιλέξαμε να διερευνήσουμε με ιστορικούς όρους την θεμελίωσή τους στην Ελλάδα. Επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν είναι η ιστορία της κάθε επιστήμης, η οποία προφανώς αποτελεί προϋπόθεση για οποιαδήποτε

περαιτέρω μελέτη, αλλά η διερεύνηση των στοιχείων που οδήγησαν στην οικοδόμηση αυτών των επιστημών. Από την άλλη πλευρά, η έμφραση που δίδεται συνήθως στην ιδεολογική πλευρά της αρχαιογνωσίας στον ελληνικό χώρο συσκοτίζει κατά κάποιον τρόπο την επιστημονική διάσταση των κλάδων της ανθρωπιστικής συστηματικής γνώσης, όπως αυτοί διαμορφώθηκαν κατά τον 19ο και τον 20ό αιώνα. Το ιδεολογικό στοιχείο δεν αποκλείει την επιστημονικότητα ενός κλάδου ούτε το αντίστροφο. Είναι ευνόητο ότι οι διαφορετικές ιστορικές συνθήκες σε κάθε κοινωνία επηρεάζουν τις σχετικές διεργασίες.

Πρόθεσή μας λοιπόν είναι να διερευνήσουμε τη συγκρότηση των ανθρωπιστικών επιστημών λαμβάνοντας υπ' όψιν τα κριτήρια που έχουν χρησιμοποιηθεί κατά καιρούς στη διεθνή έρευνα. Παραθέτουμε ορισμένα: εξειδίκευση του αντικειμένου και των επιστημόνων που ασχολούνται με αυτά, η έκδοση ειδικών περιοδικών, εξειδικευμένες πανεπιστημιακές παραδόσεις, η δημιουργία συλλόγων ή εταιρειών με συγκεκριμένους επιστημονικούς στόχους, η διοργάνωση επιστημονικών συναντήσεων με εξειδικευμένο αντικείμενο, διάκριση της επαγγελματικής απασχόλησης από την ακαδημαϊκή διδασκαλία. Καταλύτης θεωρείται η εξέλιξη του πανεπιστημιακού θεσμού ο οποίος έδωσε ώθηση στη συγκρότηση των επιστημών με την εισαγωγή της έρευνας μέσω των σεμιναρίων, γεγονός που συνδέεται και με τη διαμόρφωση «επαγγελματιών» του κάθε αντικειμένου.

Καλέσαμε λοιπόν συναδέλφους να συζητήσουν ένα συγκεκριμένο ερώτημα: μέσω ποιων διεργασιών αυτονομήθηκαν ορισμένοι κλάδοι της επιστήμης, όχι μόνο στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου αλλά και έξω από αυτό; διεργασιών που συνδέονται αφ' ενός με τη διαδικασία θεσμικής και ιδεολογικής συγκρότησης του ελληνικού κράτους, αφ' ετέρου με τις διεθνείς επιστημονικές εξελίξεις.

Η συμμετοχή και ενός ερευνητή ο οποίος μελετά την ιστορία των επιστημών και ανήκει στο ομώνυμο πρόγραμμα του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών συνεισέφερε στη συζήτηση, καθώς οι ανθρωπιστικές επιστήμες τοποθετούνται συνήθως έξω από το οπτικό πεδίο αυτού του επιστημονικού κλάδου.

Οι τέσσερις ενότητες της Ημερίδας διατηρήθηκαν και στη διάρθρωση των περιεχομένων του τόμου: 1) Αρχαιογνωσία – ιστορία, 2) Παιδαγωγικά – βυζαντινές σπουδές, 3) Λαογραφία – νεοελληνική φιλολογία και 4) Γλωσσολογία – ιστορία της επιστήμης.

Ως προς τη συγκρότηση της επιστήμης της κλασικής φιλολογίας (Σοφία Ματθαίου) υποστηρίζεται ότι παρά τις δυσκολίες, που δεν ήταν μόνον ιδεολογικές, αλλά και πρακτικές, η κλασική φιλολογία συγκροτήθηκε κατά τον 19ο αιώνα ως επιστήμη στο πλαίσιο κυρίως του ελληνικού Πανεπιστημίου και διαμόρφωσε τους κανόνες και τις αρχές της. Ο Βαγγέλης Καραμανωλάκης αντιμετωπίζει το ζήτημα της συγκρότησης των ανθρωπιστικών επιστημών συνολικά στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου Αθηνών. Η συγκρότηση των διαφόρων κλάδων τους, κατά τον συγγραφέα, συνδέθηκε αφενός με το παρελθόν που σχετιζόταν με τις ανάγκες του εθνικού κράτους αφετέρου ακολούθησε τα ευρωπαϊκά παράλληλα. Παρέμεινε πάντως καθ' όλη τη διάρκεια του αιώνα η έμφαση στην αρχαιότητα, ενώ η κληρονομιά της φιλολογίας δεν έπαψε να επηρεάζει και τα επόμενα χρόνια.

Ο κλάδος που απέκτησε από πολύ νωρίς επιστημονικά χαρακτηριστικά ήταν η αρχαιολογία (Σοφία Ματθαίου), αντικείμενο που διδάσκεται από την ίδρυση του Πανεπιστημίου. Η πληθώρα των αρχαιολογικών καταλοίπων στο έδαφος του ελληνικού κράτους οδήγησε, πέρα από την ανάγκη για την προστασία τους, στη μελέτη και στην επιστημονική δημοσίευσή τους όχι μόνο από τους Έλληνες αλλά και τους ξένους αρχαιολόγους.

Σύμφυτη με την έμφαση στην αρχαιογνωσία κατά την περίοδο αυτή είναι και η μελέτη της μυθολογίας, τις επιστημονικές απαρχές της οποίας παρουσιάζει ο Μιχάλης Δ. Κονάρης. Αντικείμενο που απασχολούσε από την εποχή του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αποκτά επιστημονικά χαρακτηριστικά κατ' αρχάς ως μέρος του αρχαιογνωστικού προγράμματος της *Alterthumswissenschaft* που εισήγαξαν ο Friedrich August Wolf και ο August Boeckh. Με αυτόν τον τρόπο το αντιμετωπίζουν και οι Έλληνες καθηγητές της Κλασικής Φιλολογίας στο Πανεπιστήμιο.

Η διαδικασία αυτονόμησης της παιδαγωγικής επιστήμης από τη φιλοσοφία στο πλαίσιο του Πανεπιστημίου και η ίδρυση της πρώτης έδρας αποτελεί το αντικείμενο της εισήγησης της Παυλίνας Νικολοπούλου. Εξετάζονται οι ενδοπανεπιστημιακές αντιπαραθέσεις και οι σχετικές πολιτικές παρεμβάσεις που οδήγησαν σε αυτό το αποτέλεσμα προς το τέλος πια του 19ου αιώνα. Κατά την ίδια περίοδο αποκτούν υπόσταση και οι σπουδές της βυζαντινής αρχαιολογίας και τέχνης, ένα αντικείμενο κατεξοχήν συνδεδεμένο με τις επιλογές της περιόδου για το εθνικό παρελθόν. Μέσα από την περιήγηση στις αντίστοιχες ευρωπαϊκές εξελίξεις η Γεωργία Φουκανέλη παρουσιάζει τις απαρχές της σχετικής ερευνητικής δραστηριότητας

στην Ελλάδα ήδη περί το τέλος του 19ου αιώνα, καθώς και τη θεσμοθέτηση της σπουδής του αντικειμένου στο Πανεπιστήμιο στις αρχές του 20ού. Μετά από πρόδρομες ερευνητικές δραστηριότητες σχετικά με τον λαϊκό πολιτισμό, απότοκο της ανάγκης για τον προσδιορισμό της εθνικής ταυτότητας, προς το τέλος του 19ου αιώνα αρχίζει να διαμορφώνεται ως αυτόνομο επιστημονικό αντικείμενο η λαογραφία (Ανδρομάχη Οικονόμου). Εισηγητής ο Νικόλαος Πολίτης ο οποίος εκκινώντας από τη διδασκαλία των αντικειμένων της Αρχαιολογίας και της Μυθολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών καταλήγει στις αρχές του 20ού αιώνα στην ίδρυση έδρας Λαογραφίας. Τη συμβολή του Νικόλαου Πολίτη στην προϊστορία της νεοελληνικής φιλολογίας διερευνά η Βενετία Αποστολίδου παρουσιάζοντας το φιλολογικό του ενδιαφέρον και τη σχετική εκδοτική δραστηριότητα, σε συνδυασμό με τις εκφάνσεις γενικά του νεοελληνικού πολιτισμού, για τα προϊόντα της δημόδους λογοτεχνίας. Η συμβολή του συνδέεται, κατά τη συγγραφέα, και με την πολιτική υπεράσπιση των δημοκρατικών ιδεωδών που τήρησε στις αρχές του 20ού αιώνα. Με κεντρικό άξονα την εκδοτική της λογοτεχνίας ο Παναγιώτης Ελ Γκεντί διερευνά την ανάδυση της νεοελληνικής φιλολογίας. Παραθέτει παραδείγματα εκδόσεων νεοελληνικού ενδιαφέροντος του 19ου αιώνα, παλαιότερα και νεώτερα, σχολιάζει την εκδοτική δραστηριότητα του Émile Legrand και του Κωνστ. Σάθα, τη σύνταξη βιβλιογραφιών, καθώς και τη μεθοδολογία των εκδόσεων η οποία συνδέεται –όχι πάντα– με τη σύγχρονη τότε φιλολογική μέθοδο της κριτικής των κειμένων. Τη σταδιακή αυτονόμηση της επιστήμης της γλωσσολογίας από την κλασική φιλολογία διερευνούν η Αγγελική Φωτοπούλου και η Αλεξάνδρα Σφοίνη. Μετά από μια περιήγηση στα ευρωπαϊκά δεδομένα του θέματος και στην παράδοση μελέτης της ιστορίας της γλώσσας από τα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, αναλύονται τα πρώτα βήματα της γλωσσολογίας στην Ελλάδα από τον Δημήτριο Μαυροφρύδη. Η ανάλυση καταλήγει στην πλήρη αυτονόμηση της επιστήμης αυτής κατά το τέλος του 19ου αιώνα από τον Γεώργιο Χατζιδάκι.

Ο τόμος όπως και η Ημερίδα κλείνει με τον προβληματισμό για τη σχέση και μεταξύ των ανθρωπιστικών και φυσικών επιστημών. Τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες αναδύεται η ιστορία των επιστημών στην Ελλάδα, το αντικείμενό της και τη σύνδεσή της με το διεθνές γίνεσθαι διερευνά ο Κώστας Ταμπάκης. Παρουσιάζεται η διεθνής εξέλιξη του ζητήματος και συζητείται το ερώτημα τι σημαίνει «επιστήμη» στον όρο «Ιστορία

της Επιστήμης». Ο εισηγητής του αντικειμένου στην Ελλάδα Μιχαήλ Στεφανίδης, κατά τον Ταμπάκη, πορεύεται στην έρευνά του ανάμεσα στις ανθρωπιστικές και τις φυσικές επιστήμες.

Η Ημερίδα πραγματοποιήθηκε χάρη στη συνδρομή της διευθύντριας τότε του ΙΕ Μαρίας Χριστίνας Χατζηγιωάννου και των μελών της οργανωτικής επιτροπής Ουρανίας Πολυκανδριώτη, Αλεξάνδρας Σφοίνη και Κώστα Ταμπάκη. Ευχαριστώ ιδιαίτερα τον συνάδελφο Βαγγέλη Καραμανωλάκη, η συνδρομή του οποίου ήταν πολύτιμη για την πραγματοποίηση αυτής της Ημερίδας. Ευχαριστώ και όλους τους ομιλητές οι οποίοι δέχθηκαν να συνεισφέρουν σε αυτή τη συζήτηση· άλλοι επεκτείνουν μια έρευνα την οποία έχουν διεξαγάγει και άλλοι διερευνούν το θέμα χωρίς προηγούμενη ειδική σχετική ενασχόληση. Ο διευθυντής του ΙΕ Νικόλαος Παπαζαρκάδας ευχαρίστως αποδέχθηκε η έκδοση να ενταχθεί στη σειρά των Πρακτικών Συνεδρίων του Ινστιτούτου Ιστορικών Ερευνών. Τέλος, η έκδοση δεν θα είχε πραγματοποιηθεί χωρίς την επιμέλεια και την ευσυνειδησία της Δήμητρας Ρέγκλη, η οποία ανέλαβε τη σελιδοποίηση των κειμένων, και την προθυμία της Κωνσταντίνας Σιμωνετάτου, η οποία συνέδραμε στον σχεδιασμό του εξωφύλλου.

ΣΟΦΙΑ ΜΑΤΘΑΙΟΥ